

Milel ve Nihal Geleneğinden

Anahtarını İki Müslüman Ailenin Koruduğu Kilise: Kıyamet Kilisesi

Ahmet TÜRKAN*

Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi, içerisinde Hz. İsa'nın mezarının bulunduğu inanan ve Hıristiyan âleminin en kutsal yerlerinden biri olan Hıristiyan mabedini ifade etmektedir. Dolayısıyla farklı Hıristiyan cemaatleri tarafından bu kiliseye büyük bir önem atfedilmektedir. Bu öneminden dolayı kilisenin farklı Hıristiyan cemaati temsilcileri tarafından paylaşımı ve kullanımı konusunda sık sık yaşanan tartışmalarla gündeme gelmektedir. Günümüzde daha çok *Kutsal Mezar, Kıyamet ve Doğu Kilisesi* adıyla anılan bu kilise Başbakanlık Osmanlı Arşiv Belgeleri¹ ve XIX. yüzyılda yayınlanmış olan gazete ve dergilerde² *Kamame* ismiyle zikredilmektedir.

Hıristiyan dünyasında önemli bir yere sahip olan Kıyamet Kilisesi'nin ne zaman yapıldığı ile ilgili farklı bilgiler verilmektedir. Bu bilgilerden en kuvvetlisi kilisenin Constantine'in (306-337) annesi Helena'nın Kudüs ziyareti sonrası yapıldığına dair olanıdır.³ Bu anlamda Azize Helena Hıristiyan hac tarihinde ilk hacı olarak kabul edilmektedir. Helena Kudüs'ü ziyaretinde burada bulunan putperest tapınaklarını yıktırması, Betlehem mağarasının ve Hz. İsa'nın

* Yrd. Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi ABD.
[ahmet.turkan@erciyes.edu.tr]

¹ Bkz. BOA., C. HR., 154/ 7690; Y. A. HUS., 324/64; 324/78; 328/59.

² Bkz. *Basiret gazetesi*, 12 Safer 1289; *Sabah gazetesi*, 4 Zilhicce 1307.

³ Colonel Sir C. M. Watson, *Golgotha and The Holy Sepulchre*, s. 37.

çarmıha gerilmiş olarak gösteren figürün üzerine büyük kiliseler inşa ettirmiştir.⁴

Kıyamet Kilisesi inşa edildikten sonra bu mekânda ayin yapmak tüm Hıristiyanlar nazarında önemli sayılmıştır. İlk dönemlerde farklı gruplardan Hıristiyanlar Kıyamet Kilisesi'ndeki ayinlerini birlikte yapmışlardır. Ancak 451 yılındaki Kadıköy Konsili sonrası Hıristiyan dünyasında yaşanan bölünmeler Kıyamet Kilisesi üzerindeki ayrışmaları da beraberinde getirmiştir. Böylece Katolik, Ortodoks, Ermeni, Süryani gibi gruplar Kıyamet Kilisesi'nde ayrı ayrı bölmelerde ibadetlerini yerine getirmeye başlamışlardır. Ancak daha sonra belirteceğimiz birçok nedenden dolayı kilisedeki mevcut konumunu beğenmeyen gruplar diğer grubun hakkını ve sevabını ele geçirmeye çalışmış ve bu da tarih boyunca birçok tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.⁵

Hz. İsa'nın hatıraları dolayısıyla büyük önem verilen ve onun küçük bir parçasına sahip olmanın büyük kutsallık arz ettiği kabul edilen Kıyamet Kilisesi birçok seyyahın hatıratında da yerini almıştır. Örneğin XVIII. yüzyılda Kıyamet Kilisesi'ni ziyaret eden İngiliz bir seyyah, Fransızken tarikatından bir papazla kilise hakkında konuşurken papaz ona kolundaki derin yarayı göstermiş ve bununla kilisede yaşanan tartışmaların hangi boyutta olduğunu anlatmaya çalışmıştır.⁶ Falih Rıfki Atay (1894-1971) da Kıyamet Kilisesi'nde yaşanan tartışmalardan şöyle bahseder:

Zeytindağı'nın tepesindeyim. Lut denizine ve Gerek dağlarına bakıyorum. Daha ötede Kızıldeniz'in bütün sol kıyısı, Hicaz ve Yemen var. Başımı çevirdiğim zaman Kamame Kilisesi'nin kubbesi gözüme batıyor; burası Filistin'dir. Daha aşağıda Lübnan var, Suriye var. Bir taraftan Süveyş Kanalı'na, öbür taraftan Basra Körfezi'ne kadar çöller, şehirler ve hepsinin üstünde bizim bayrağımız! Ben bu hudutsuz imparatorluğun çocuğuyum.

Kamame Kilisesi'nin Hristiyan milletler arasında bölünmüş olduğunu bilirsiniz, içerisinin her parçası ve bütün kilisenin her hizmeti bir başka cemaatindir. Bu cemaatler yalnız anahtar pay edememişlerdi. Onun için Kamame'nin anahtarı bir hocanın elindedir. Bütün bu kıtalarda biz işte bu hocanın vazifesini yapıyoruz: Ticaret,

⁴ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta İbadet*, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2003, s. 63-64.

⁵ Hayreddin Bey, *Kırım Muharebesinin Tarih-i Siyasisi*, Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık Şirketi, İstanbul, 1326, s. 65-66.

⁶ Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans: The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge University Press, Newyork, 1983, s. 214.

kültür, çiftçilik, sanayi, binalar, her şey Arapların veya diğer devletlerindir. Yalnız jandarma bizim idi; jandarma bile değil, jandarmanın esvabı.

İsa'nın mezarı, üstünü temizlemenin sevabı pay edilemediği için toz toprak içindedir. İpi koparak düşen çanı hiç kimse kaldırıp yerine takamaz. Beytullahim Kilisesi de böyle idi: Enver Paşa kilise camlarının niçin kırık bırakıldığını sorduğu zaman, masraf etmek sevabını milletlerin paylaşmadığını ve her teşebbüsün arkasından kan ve kavgaya çıktığını söylemişlerdi. Başkumandan, kiliseyi bir jandarma müfrezesi ile sardırды ve kilisenin pencerelerine yeni camlar ancak öyle takılabildi.⁷

Kudüs'ün Yavuz Sultan Selim Dönemi'nde (1517) Osmanlı'nın eline geçmesiyle birlikte Kıyamet Kilisesi'ndeki tartışmalar devlet yönetimi için önemli meselelerden biri olmuştur. Kilise, Hıristiyan cemaatleri arasında paylaşılmış olsa da her birinin sahip olduğu yerleri birbirinden ayırmak tamamıyla mümkün olamıyordu. Hz. İsa'nın kabri gibi bir takım yerler ortak kullanılan mekânlar olduğundan burada bir mezhebin diğer bir mezhebe müdahalesi kavga dönüşebiliyordu.⁸

Hıristiyan mezheplerinin Kıyamet Kilisesi üzerindeki rekabeti neticesinde ortaya çıkan anlaşmazlıklar bazı başlıklar altında toplanabilir. Kilisede kullanılan müzik aletinin sesinin yüksekliği bunlardan biridir. Örneğin, Frenk rahiplerinin Kıyamet Kilisesi'nde kullandıkları erganun⁹ isimli müzik aleti yanınca¹⁰ onun yerine

⁷ Falih Rıfıkı Atay, *Zeytindağı*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, s. 36-37.

⁸ Sami Kılıç, İhsan Satış, Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi İle İlgili Tartışmaları, *History Studies*, Volume 3/3, Samsun, 2011, s. 232.

⁹ Erganun, bir kilise orgu çeşidi olup klavyeli ve pedallıdır. Bu müzik aletinde ses, körükle verilen havanın tahta veya metal borulardan geçerken üfleme çalgılarda olduğu gibi içerdeki hava sütunlarını titreştirilmesiyle elde edilir.

¹⁰ Erganun tartışması ile ilgili olarak Hayreddin Bey'in, *Kırım Muharebesinin Tarihi Siyasisi* eserinde şu ibareler geçmektedir: "Latinlerin celb ettikleri büyük bir erganun bidattir diyerek Ortodoksların itirâzât-ı şedîdesine uğramış, gerek sadâsının kemâl-i gızzeti gerek Kamame'ye muhdes şey vaz'ının memnuiyeti cihetle reaya tarafından men olunmuş. Bilâhira Kamame yanmış, derûnundaki sağır erganun da yanmış. Latinler bu büyük erganunun kiliseye vaz'ını istemişler, mümkün olamamış. İlânihaye bunun yüz elli kadar borusu tenkis olunarak sadâsı eski muhterik erganun sadâsına uydurulmak şartıyla Kamameye vaz'ına Ortodokslar razı olmuşlar. Vali-i vilayet de öylece ruhsat vermiş. Bununla beraber yine şikâyet eksik olmamış. Yine Latinler erganuna 47 boru izafesiyle sadâsını terfi' ettiler denilmiş durmuş. Akıbet İstanbul'dan mübaşir gitmiş. 47 boru çıkarılmış

Avrupa'dan daha büyük yeni bir organun getirilmiş, ancak yeni ale-tin sesi Yunanlı rahiplerin şikâyetine neden olduğundan Osmanlı hükümeti buna ilk başta izin vermemiştir. Daha sonra organunun ses seviyesinin indirilmesi sözü üzerine devlet tarafından buna izin verilmiş ve problem çözülmüştür.¹¹ Diğer bir anlaşmazlık Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu inanan yerin süslenmesinde eşit haklara sahip olan Katolik ve Ortodoksların bu ilkeye riayet etme-melerinden dolayı çıkmıştır.¹² Benzer bir tartışma da Hz. İsa'nın kabrinin bulunduğu yerde Katoliklerin fazla durması ve Ermenileri engellemelerinden dolayı yaşanmıştır. Hatta İstanbul Ermeni Pat-riği bu durumdan muzdarip olduklarına dair hükümete şikâyet mektubu göndermiştir.¹³ Diğer bir tartışma ise Kıyamet Kilisesi'nin kubbesinin tamiri meselesinden çıkmıştır. Mevzu bais tartışmalar-dan biri de Ermenilerle Rumlar arasında yaşanmıştır. Tartışmaların sonucunda Sultan II. Mahmut'un (1808-1839) Hatt-ı Hümayunuyla Kıyamet ve Beytullahim Kilisesi ile Hz. İsa'nın ayak izinin bulun-duğu söylenen kubbenin tamiri Rumlara verilmiştir.¹⁴

Kıyamet Kilisesi'ndeki eskiyen kubbenin tamiri meselesinden dolayı ikinci bir tartışma da Rum Ortodokslar ve Katolikler arasında yaşanmıştır. Öyle ki iki Hıristiyan mezhebinin anlaşmazlığı daha sonra Rusya ve Fransa rekabetine dönüşmüş,¹⁵ sonuçta Osmanlı Devleti'ni Kırım Savaşı (1853-1856) gibi zorlu bir sürece götürmüş-tür.¹⁶

Kıyamet Kilisesi'nde yaşanan tartışmaların sayısını artırmak mümkündür. Bu hususta yaşanan tartışmaları eski gazeteler ve ar-şiv belgeleri üzerinden açmak suretiyle mesele daha ayrıntılı bir şe-kilde izah edilebilir. Nitekim bu tartışmaların ilki 12 Safer 1289/20 Nisan 1872 tarihinde *Basiret gazetesinde* yayınlanan bir yazıdır. *Basiret*

atılmış. Ortodoksların dediği olmuş. bk. Hayreddin Bey, *Kırım Muharebesinin Ta-rih-i Siyasisi*, s. 99-100.

¹¹ BOA., C. ADL., 25/1505.

¹² BOA., HAT., 1271/49236.

¹³ BOA., C. ADL., 90/5388.

¹⁴ BOA., HAT., 1586/60.

¹⁵ BOA., İ. HR., 100/4895; 327/21172.

¹⁶ BOA., İ. MSM., 82/2355.

ret gazetesi, Times gazetesinden yaptığı bir alıntıda, örtü meselesi ile ilgili Kıyamet Kilisesi'nde yaşanan tartışmalara şöyle değinmektedir:¹⁷

Kuds-i Şerife bir buçuk saat mesafede olup Hazreti İsa aleyhisselam efendimizin semaya suûd¹⁸ buyurdukları mahallî daima bir örtü ile setr ve i'zâz¹⁹ eylemek İseviler beyninde öteden beri câri bir âdet olduğundan mezkûr örtünün tamir veyahut tecdûdinde Katolikler ile Rumlar beyninde daima münazaa eksik değildir. Devlet-i Osmaniye ise her sunûf-u tebasının her hâl ve zamanda temin-i asayişlerini iltizam ettiğinden bu defa dahi milleteyn-i mezkûreteyn beyninde mezkûr örtünün hîn-i tebdîlinde münazaa zuhur ederek cesâmet²⁰ peyda etmek derecelerine varmışken devlet-i müşarun ileyhanın ittihaz ettiği tedabir-i sâibe²¹ ile münazaanın bertaraf olduğunu bütün Avrupalılara tebşîr ederiz.

Bundan iki sene mukaddem mahall-i mezkûrda olan örtünün her nasılsa yanmasıyla diğer bir yenisinin vaz'ı²² hususunu sûret-i hasenede Devlet-i Osmaniye taahhüt etmişken mezkûr örtüyü nesc²³ ve imal edenlerin betâetinden²⁴ nâşi bir hayli zaman taahhur ettiği cihetle mahall-i mezkûrda bulunan Katolik papazları güya millet ve mezhebine hizmet etmek emeliyle hafıyyen bir örtü yaptırıp üzerinin yazılarını dahi Latince yazdırarak hiçbir ferdi âgâh²⁵ etmeksizin mahalline vaz' ettiği haber alındıkta derhal Rumlar kıyam ederek büyücek bir fenalık me'mul iken mahallî hükûmeti tarafından ittihaz olunan hüsn-i tedbir ile bertaraf edilmişti. Muahharan bu münazaanın tesviyesi ancak Babîâlî'nin re'yine tevakkuf edeceği ve bu ise vakte muhtaç olduğu cihetle ol vakit mahallince tedbir-i mezkûra müracaaat olunmuştu.

Kuds-i Şerif patriği Katoliklerin örtüyü vaz' etmeleri kendi zu'munca ol mahall-i mübarekin zaptına delalet ettiği cihetle meni' için her bir fedakârlığı ihtiyara hazır bulunmuş ve Katolik papazının örtü üzerine yazdırdığı yazılar ancak Rum mezhebi aleyhine olduğu dahi tebeyyün etmekle Kudüs patriği keyfiyeti derhal Babîâlî ile Dersaadet Rusya sefaretine bâ-tahrîrât-ı mahsusa bildirdiği

¹⁷ Gazetenin Latinize edilen kısımları 1 ve 2 nolu resimlere aittir.

¹⁸ Suûd: Yükselmek, yukarı çıkmak.

¹⁹ İ'zâz: değer verme, ağırlama.

²⁰ Cesâmet: Büyük olma, irilik.

²¹ Sâib: Maksada uygun, doğru.

²² Vaz' etmek: Koymak.

²³ Nesc: Dokumak.

²⁴ Betâet: Ağırılık, Yavaşlık.

²⁵ Âgâh: Malumatlı, haberdar.

gibi Katolik papazı dahi maddeyi diğer bir tarzda Fransa'nın Dersaadet sefirine beyan ettiği cihetle bu mesele Avrupa'nın diplomat mahallinde hayli dikati celb etmiş idi.

Eğer Babîli bu işi hüsn-i suretle tesviye etmemiş olsa idi iki millet beyninde bazı güne kılukâli mûcib olur idi. Bundan evvel bu meseleden dolayı tekevvün eden adavet bilcümle Avrupa devletlerinin politikasına hâle getirdiği gibi hele mesele-i mezkûreye sebep olan iki büyük devletin bugünkü hâl-i me'yûsiyeti bir kere kıyas olunsun. Onlardan biri elân muhârip bir halde ve diğeri dahi daha müşkîl bir surette olup ikisi de me'yus olarak vefat ettiler. Müteveffayı müşarun ileyhimadan ikisi dahi bir vakitte dünyaya velvele vermek derecelerinden iken böyle bir ufak meselenin niçin suret-i dostanede tesviyesine muvaffak olamadılar. Hâlbuki o vakitten şimdiye kadar Memalik-i Osmaniye'de bulunan Hıristiyanların kâffesi mezâhib-i muhtelifede bulunan sair vatandaşlarıyla karındaş gibi geçinmekte oldukları halde bunların beynine tohum-ı fesat ekmek isterler. Kuds-i Şerifte Beytullahim'de bulunan kilisede Devlet-i Aliyye'nin tedâbir-i kadîmesi sayesinde zerre kadar adâvetin vücudu caiz değil iken ihtimal ki şimdi orada beyne'l-ahali münaferet hasıl olmuş ola. Mamaflı mahall-i mezkûrda mezâhib-i muhtelifede bulunan Hıristiyanlar icray-i ayin zımnında mezkûr kiliseye hepsi birden tecemmu' etmeyip her bir mezhebe mahsus müddet tayin olunmuştur. Mahall-i mezkûra dair kâffe-i ahvâli beyan etmek maksadın haricinde olduğu cihetle yalnız Hazreti İsa Efendimizin tevellüt ettiği mahallin üzerine simden masnu' bir yıldız vaz' olunup bunun üzerindeki kürsüde Ermeni, Rum ve Katolik papazlarından her biri kendilerine mahsus zamanlarda va'z u nasihat ederler. Bundan başka sıbyan kürsüsü²⁶ ve buna mümasil mevâki-i kesîre-i muhtereme mevcut ise de mesela mezâhib-i mezkûreden Katolik papazının vaaz ve nasihati zamanında diğer mezhepten olan efradı dışarı tard ve def' etmeyi adeta diyanetten addediyorlar. Daire-i medeniyete dâhil olmuş Fransız ve İtalyan papazları bile vech-i meşrûh üzere izhâr-ı taassubla arz-ı cehalet eyliyorlar. Mezkûr papazlardan her biri kendine mahsus zamanda muhtelif nerdûbandan²⁷ nüzul edip zikrolunan kürsüyü dahi kendi ayinince tezyin ederek va'zının hitamında nerdûban ve eşyay-ı mezkûreyi dahi beraber alarak giderler.

²⁶ Gazetede *Sıbyan kürsüsü* ifadesi dipnotta şöyle açıklanmaktadır: Hazreti İsa'nın dünyaya teşrif ettikleri gün ol vakit Benî İsrail hükümdarı olan Büyük Herot Hazreti İsa'yı bildiğinden belki içlerinde tesadüf eder diyerek o gün yirmi bin kadar sıbyanın kanına girmiş ve mezkûr kürsünün civarına defnettirmiştir.

²⁷ Nerdûban: Merdiven.

Mezâhib-i mezkûre beyninde zuhuru melhûz mücadele veya müna-zaanın vuku bulmaması için Devlet-i Osmaniye memurları kavânîn-i müessesenin vikâye-i hükmüyle icrasında gayet dikkat ediyorlar. Hal böyle iken yine kadri bilinmiyor teşekkür olunmuyor. Bu dikkatler umumun mahzûzîyetini²⁸ mucib olacak yerde bilakis mesela bazen Katoliklerin mahalli ile kilisede va'z u nasihat zamanları bizimkinden ziyadedir deyu Runlar teşekkî ederler.

Bundan evvel zikrolunan örtünün tebdiliyle kilisenin idaresi hususu Katolikler tarafından talep olundu. Sonradan Sivastopol Muharebesi zuhur etti. Bin sekiz yüz elli dörtte muharebe hitam buldu. Husus-u mezkûr yine layığıyla tesviye olunmadı. (Muahharan alınan malumat-ı sahihaya göre mezkûr örtünün Hükûmet-i Seniye canibinden nesc ve imal kılınacağını yazmıştık)

Kıyamet Kilisesi'nde yaşanan tartışmalardan bir diğeri de *Sabah gazetesinin* 4 Zilhicce 1307 tarihli nüshasında geçmektedir. Gazetede kilisedeki pencerelerin tamiri dolayısıyla çıkan tartışma ile ilgili şu ibarelere yer verilmiştir:²⁹

Kuds-i Şerifte Beytullahim nâm mahalde Hazreti İsa (a.s.)'m mahall-i vilâdetinde birkaç pencerelerin camları bundan on beş sene evvel kırılmış olmakla yeni camları taktırmak hukukunu mahall-i mezkûra müştereken nezaret eden Ermeni, Rum ve Latin milletlerinden her biri kendisine hasretmek istediği ve her milletin kaç cam taktırmaya hakkı olabileceğine dair bu üç milletler beyninde i'tilaf dahi hâsıl olamadığı ve bu babda cümlesi de hükûmet-i seniyyeye arz ettikleri mutâlebât ve itirâzâtta ısrar edegeldikleri cihetle on beş seneden beri mezkûr camların taktırılması mümkün olmayıp iş bu mesele Ermeniler, Rumlar ve Latinler beynlerinde münazaun-fih olarak³⁰ sürüne gelmiş ve şu hal bilcümle züvvârın³¹ teessür ve teessüflerini mûcib olmakta bulunmuş idi.

Hakk-ı akdes Hazreti Padişahide deavât-ı hayriye isticlâbı³² babındaki himmet ve gayreti cümlelerin müsellemi olan Kuds-i Şerif Mutasarrıfı Fetanet-Redîfi Saadetlü Reşat Paşa Hazretlerinin yeni bir tedbir-i sâibleri³³ on beş senelik şu münazaaya netice vermiştir. Şöyle ki mahall-i mübarek-i mezkûr memalik-i mahrûse-i şâhâne dâhilinde olmasına göre camlarının da umûmiyet itibarıyla sâhib ve hâkimi bulunan hükûmet-i seniyye cânibinden yaptırılması ça-

²⁸ Mahzûzîyet: Hoşlanma.

²⁹ Gazetenin Latinize edilen kısımları 3 nolu resme aittir.

³⁰ Münazaun fih: Hakkında ihtilaf mevcut olan şey.

³¹ Züvvâr: Ziyaretçiler.

³² İsticlâb: Celbetme, çekme.

³³ Sâib: İsaetli.

resi düşünölmüş ve icâbı icrâ buyurulmuştur ki bu üç millet bey-nindeki ihtilâfın bu suretle bertaraf edilmesi ve mezkûr camları tak-tirmek hakkı bunlardan birisine verilip de diğeri iki milletlerin mah-rumiyetleri tarafına gidilmemesi her üç millet için hakk-ı akdes-i hazret-i şehinşâhîde deavât-ı hayriye isticlâbını mucib bir keyfiyet olduğu (Ârâvelik) nam Ermeni gazetesinde okunmuş ve paşay-ı müşarun ileyh hazretlerinin şu tedbir-i musîbleri hakikaten şayan-ı takdîr ve tahsîn görölmüştür.

Kıyamet Kilisesi'ndeki tartışmalar Batılıların İslam'la ilgili eleş-tirilerinde de yerini bulmaktaydı. Batılı bazı yazarlar İslam'ın terak-kiye engel olduğu, dolayısıyla İslam âleminde Batı dünyasındaki gibi bir aydınlanmanın yaşanmadığına dair vurgular yapmaktaydı. Hatta vurgular bazen "Her bir Osmanlı ferдинin medeniyetten nasi-bini almamış birer hayvan" olduğunu söyleyebilecek seviyeye var-maktaydı.³⁴ Tüm bu eleştirilere karşılık Osmanlı'nın gayr-ı İslami unsurlara gösterdiği adaletin birçok kesimden daha önde olduğunu ileri süren yabancı entellektüeller de yok değildi. İngilizce bir gaze-tenin tercümesinin yer aldığı 1890 tarihli Başbakanlık Osmanlı Ar-şivindeki bir belgede bu durum güzel bir şekilde özetlenmektedir:³⁵

"Christian World nâm İngilizce gazetesinin 17 Temmuz 1890 tarihli nüshasında münderiç mektubun tercemesidir:

Black Word gazetesinde neşrolunup dünkü nüshanızda bahsolunan bend, maarifçe terakki etmiş olan bu memlekette hala adâvet-i mez-hebiyye efkâr-ı muzırrasının devam ettiğini gösteriyor. Arz-ı mu-kaddes hakkında bend yazan muharrir bir Osmanlının mutlaka hayvan olduğunu zanneden divaneler sınıfına mensup olmak ge-rektir. Kamame Kilisesi'nde ve Beytullahim'de bir Osmanlı neferi görünce nefreti tezâyüd ediyor. Fakat Cenab-ı Hakîm-i Mutlak'ın mukaddes mihrabı niçin Hristiyanların yed-i muhafazasından al-dığını hiç düşünmüş müdür? Zayıf oldukları, fakir oldukları, ha-miyetsiz oldukları için değildir. Yalnız kudret-i maddiyeye taalluk etse Hind ve Cezayir'in malikleri bir hafta içinde Kudüs'e de malik olabilirlerdi. Ancak Hristiyanlık uhuvvet ve muhabbet hususunda zayıf olup insanın vazife-i yegânesi münakaşat-ı mezhebiyeden iba-ret zannolunuyor. Mukaddes kilisenin kubbesi altında toplanıp iba-det eden cemaat içinde yirmi rakip vardır. Fakat iki kardeş yoktur. Bir memleketin hacısı diğeri memleketin hacısını rafizi ve haydut addeder. Bir manastırın papazı diğeri manastırın papazını cehen-

³⁴ bk. BOA. Y. PRK. TKM., 18/23.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesinin Latinize edilen kısımları 4 ve 5 nolu re-simlere aittir.

neme gidiyor zanneyler. Bir Romalı papazın bir Rum papazı veya hut bir Ermeni papazının bir Kipti aleyhindeki ifâdâtına nispet olursa bir Katolik köylüsüyle bir Protestan tacirinin hissiyatı adeta uhuvvetkaranedir. Kudüs'te bulunan her papaz Protestanlar her neo' ümid-i necât ve selametten baîd olarak melundurlar zannında bulunur.

İşte Hıristiyanlar Hazreti İsa'nın merkadi³⁶ üzerinde birbirleri hakkında bu gibi efkâr-ı vahşiyane bulunurlar.³⁷

Buna mebni yekdiğere tesadüflerinde selam yerine buğz ve adavet teâtî³⁸ ederler. Ve eğer arada asâkir-i muhafaza-i Osmaniye olmasa ibadetleri kâtıl ile nihayet bulur. Bu ahval niçin Hıristiyanların umum âlem-i İseviye'nin ibadetgâh-ı münferidini muhafaza eylemediği sualine bir cevab-ı kâfidir. Nâ-kabil-i hitap olduğu iddia olunan Türkler orada herkesin serbestane icra-yı ayin eylesine müsaade ediyorlar. Bir Hıristiyan kavminin taht-ı muhafazasına bu derece müsâvât olabilir mi? Moskof reis-i ruhanisi imtiyaz-ı mezhebinin bir İngiliz Protestanıyla mukâseme³⁹ eder mi? Papa, bir Protestanın mabed-i mukaddesi huzurunda zânû-be-zemîn-i⁴⁰ şükran olmasına müsaade eyler mi? Bir Keldani merkad-i mukaddes civarında bir İngiliz Kuvakır'ın⁴¹ bulunmasına nazar-ı müsamaha ile bakar mı? Tabii bu adavetlerin bir kısmı yalnız zabt ile kendi hemmezheplerinden başkasına müsaade etmeyecek olan bir takım Avrupa kabilelerine aittir. Ancak Hıristiyanlar Hıristiyanlığın efkâr-ı hakikiyesinden gafil bulundukça Kamame'nin muhafazası daha ziyade hürriyetperver, müsaadekâr ve bî- taraf bulunan Türklere mevdû' kalacaktır. Bin seneden beridir Arap Şâri'-i A'zamı'nın ümmeti Hazreti Mesih'in merkadini ihtiramla muhafaza eylemiştir. Mesih kendisine "efendimiz, efendimiz" tesmiye edip de evâmîrinin hiç birini icra etmeyen Avrupa ve Amerika'da sakin tevabiinden ziyade asıl Müslümanlar nazarında mukaddes bilinir. (İmza: İstoilis Sandres)⁴²

Falih Rıfkı'nın, daha önce zikrettiğimiz hatıratındaki "Kamame'nin anahtarı bir hocanın elindedir" ibaresinden de anlaşılacağı üzere yaşanan tartışmalar nedeniyle Kıyamet Kilisesi'nin anahtarı

³⁶ Merkad: Mezar.

³⁷ BOA. Y. PRK. TKM., 18/23, 1. varak.

³⁸ Teâtî: Birbirine verme.

³⁹ Mukâseme: Paylaşma, taksim.

⁴⁰ Zânû-be-zemîn: Diz çökerek, dizini yere koyarak.

⁴¹ "Kuvakır" ifadesiyle Georgo Fox'un (1624-1692) öncülüğünde kurulmuş olan ve "Dostlar Cemiyeti" olarak da bilinen "Kuveykurlar" kastedilmektedir.

⁴² BOA, Y. PRK. TKM., 18/23, 2. varak.

1187’de Selahattin Eyyubi tarafından iki Müslüman aileye verilmiştir.⁴³ Kilise, bu aileler tarafından sabah açılmakta ve akşam kapatılmaktadır. Geçmişten günümüze devam eden bu gelenek Müslüman toplumların diğer din mensuplarına karşı oynadığı hakemlik rolü için güzel bir örnektir.

⁴³ Catherine Nicault, “Osmanlı Kudüs”üne Dönüş”, *Kudüs 1850-1948*, İletişim yayınları, İstanbul 2001, s. 70-71.